

HET REILEN EN ZEILEN VAN VLAARDINGSE INDUSTRIEMOLENS¹

Frans W. Assenberg en Arie van der Hoek

Over windmolens in Vlaardingen en omgeving is weinig gepubliceerd. Dit artikel gaat over windmolens die maalden om een produkt te leveren. Poldermolens vallen buiten dit bestek. Gedurende lange tijd was er in Vlaardingen slechts één windmolen, namelijk die op de Kortedijk. Dit was een korenmolen. In de 18e eeuw verschenen er enkele molens aan de Galgkade. Dit waren pel- en korenmolens, een runmolen (run is een grondstof voor het tanen van visnetten) en een houtzaagmolen. Vanwege de opkomst van de stoommachine en later ook van andere energie opwekkende machines, raakte het malen door middel van wind in de verdrukking. De molens aan de Galgkade verdwenen dan ook langzamerhand uit het vlaardingse stadsbeeld. In totaal zijn er in Vlaardingen en Vlaardinger-Ambacht zeventien windmolens geweest: 6 in de stad en 11 in de polders. Van de molen in de Babberspolder is slechts een stenen stomp over die momenteel in gebruik is als vogelasiel. De korenmolen aan de Kortedijk is nog een tastbare herinnering aan de geschiedenis van de vlaardingse windmolens.

In mei 1798 verschijnt voor de schepenen van Vlaardingen stadssecretaris Pieter Verkade als vertegenwoordiger van Jan van der Wild. Eerstgenoemde heeft voor Van der Wild aan Arent van den Berg uit Vlaardingen een snuifdrogerij en pelmolen verkocht met het erbij behorende huis, erf en koepel. Bovendien wordt het gereedschap van de molen meeverkocht. De koopsom bedraagt 1.410 gulden. Dit is zomaar een transactie uit de geschiedenis van de vlaardingse molens. De snuifdrogerij en pelmolen bevonden zich aan de Galgkade, de molen werd 'De Vrijheid' genoemd. Ten oosten ervan stond de runmolen van Jan de Bruin en ten westen de houtzaagmolen van de weduwe van Jan van Bommel².

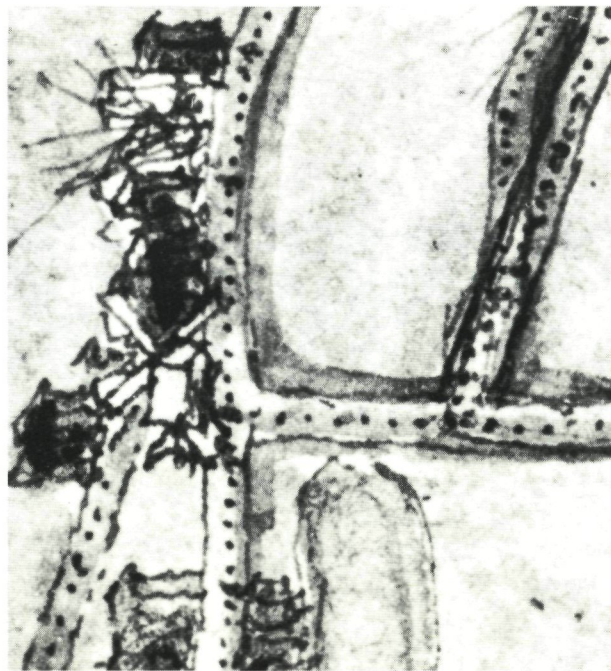
De eerste molens

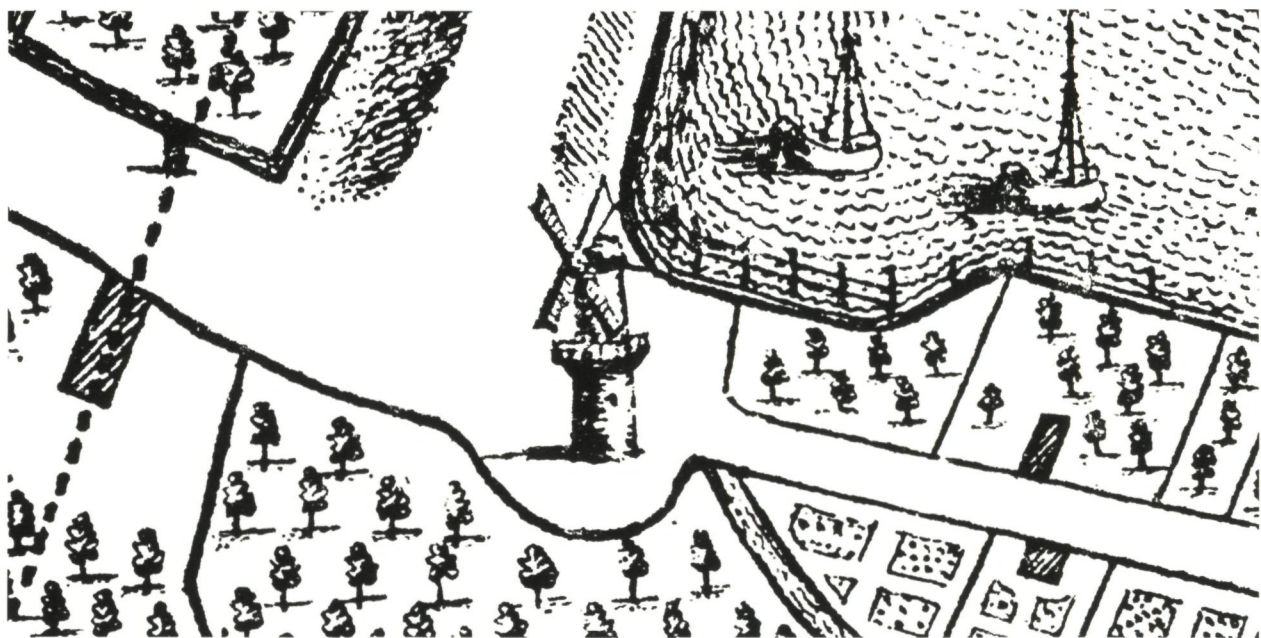
Wanneer de eerste molens zijn gebouwd, is niet bekend. De primitieve windmolens zijn door de Arabieren uitgevonden³. De oorsprong van de Europese

windmolens dateert van omstreeks 1180. We moeten daarvoor naar de winderige kust van Normandië. Om graan te malen heeft de mens vroeger gebruik gemaakt van handmolens. Later gebruikte men een dier, veelal een paard, om de molen in beweging te brengen. Het dier liep in de rosmolen zijn rondjes om het graan tot meel te malen. In Vlaardingen hebben tot in de vorige eeuw rosmolens hun diensten bewezen. Weliswaar waren toen de windmolens zeer algemeen, maar met name voor het malen van boekweit werd vaak nog paardkracht toegepast. Ook bij windstiltes werd het paard als alternatieve energiebron gebruikt.

De eerste mededeling over een windmolen in Nederland dateert uit 1240. Wat Vlaardingen betreft komen we de oudste vermelding van een molen tegen in een handvest van 1407⁴. Op 23 augustus van dat jaar geeft Willem, graaf van Holland, aan de poorters van Vlaardingen toestemming om de stad uit te breiden voorbij de molen en de dijk. Dat het hier de voormalige stads-korenmolen aan de Kortedijk betreft, is vrijwel zeker.

Houten standerdmolen aan de Kortedijk. Detail van de kaart van Jacob van Deventer, ca 1560.

De korenmolen in 1770: een ronde stenen stellingmolen. Detail van de kaart van Johannes van Gaillard.

In latere tijden wordt deze korenmolen diverse malen vermeld, bijvoorbeeld in 1525⁵ en 1553⁶. In het jaar 1556 betaalt de molenaar Jacopszn Jacob den Molenaar aan de rentmeester van Aremsberg 118 gulden pacht voor de korenmolen en de 3 rosmolens in Vlaardingen⁷. In 1561 is Jacob nog steeds op de molen⁸. Via een kaart van Vlaardingen uit 1560, van de hand van de bekende cartograaf Jacob van Deventer, kunnen we kennismaken met de oudste afbeeldingen van de korenmolen.

De oudste windmolens in ons land zijn standerdmolens⁹. Dit model heeft een kast die op een zware houten spil kan draaien: de stander. Deze rust op een onderstel van zware balken en gemetselde blokken, de teerlingen. Is het onderstel dicht gemaakt dan spreken we van een gesloten stander. Blijkens oude kaarten van onze stad is dit bij de vlaardingse molens niet het geval. We hebben dus te maken met een open standerdmolen. In 1574 is er geen onderstel meer en ook geen molen. Vlaardingen is na het bezoek van de geuzen een geblakerde hoeveelheid grond, waarvan weinig meer aan een stad herinnert: de Tachtigjarige oorlog vroeg ook hier zijn tol. In het jaar 1585 is er opnieuw sprake van

een windkorenmolen¹⁰. De stad koopt dan van Nicolaes Foassaert en Adriaan Reynierszoon uit Vlaanderen het meelwerktuig 'zoe die alsoo reynde zeylt met alle zijne gereetschappen nyet vuytgesondert'. In de stadsrekening van dat jaar zien we dat ook het zogenaamde windgeld weer wordt betaald¹¹.

Tot de koninklijke en keizerlijke rechten of regalia behoorde vanouds het recht om te bepalen of en waar een windmolen mocht worden opgericht. In de 16e eeuw is dit recht van keizer Karel V van het duitse rijk overgegaan op Philips II, de koning van Spanje¹². Bij het 'placcaet van verlattinghe' uit 1581, waarin Philips II als souverain vorst werd afgezworen, ging het recht over op de gewestelijke staten. Poldermolenaars waren van betaling van het windgeld uitgezonderd. Omdat zij het algemeen belang dienden, ging men ervan uit dat de wind in de polder vrij was en gratis mocht worden gevangen. In de franse tijd, in 1798, werd het windrecht afgeschaft. Dat dit recht nog niet helemaal verdween, zullen we later zien. We gaan eerst nog even naar de Kortedijk, naar de enige windmolen in onze stad in de 17e eeuw.

Verkopen of verhuren?

De korenmolenaar was een voortdurende zorg voor de vroedschap. De stad moest aanzienlijke bedragen uitgeven ten behoeve van het onderhoud. Van 1607 tot 1658 is het Rochus Ockerszn die de molen pacht, met een onderbreking in 1613 wanneer Cornelis Ockerszn de pacht betaalt¹³. Jacob Valck volgt Ockerszn in 1658 op als molenaar. In 1662 krijgt hij als tweede man naast zich Cornelis Dirxzn Slooter¹⁴. De pachtprijs voor de wind- en rosmolen is per jaar 400 carolus gulden en 12 vette capoenen.

Vanwege de grote sommen geld voor reparaties en onderhoud kan de vroedschap het bezit van de stads-korenmolenaar nauwelijks waarderen. In 1681 wordt besloten tot verkoop¹⁵. Er wordt echter niet genoeg geboden, zodat men opnieuw tot verhuur besluit. Eind januari 1685 informeert de uit Leiderdorp afkomstige Gerridt Cente Palesteyn naar een mogelijke koop van het apparaat¹⁶. De korenmolenaar was een zogenaamde dwangmolenaar. Dit wil zeggen dat naast het al eerder genoemde windrecht ook het recht van molendwang of molenban van toepassing was. De ambachtsheer kon als eigenaar van het recht, de ingezetenen van zijn gebied (de bakkers van Vlaardingen in dit geval) verplichten hun graan in de stadskorenmolenaar te doen malen. Palesteyn wil echter het recht van molendwang meekopen. Daar voelen de vroede vaderen weinig voor¹⁷. In elk geval, de koop gaat niet door. Wel komt er een nieuwe huurder, de broer van Gerridt, Jan Cente Palesteyn¹⁸.

In 1688 is het noodzakelijk de molen te vervangen. Er komt een stenen korenmolenaar voor in de plaats, een ronde stellingmolenaar. Palesteyn blijft tot 1718 op de molen. Hij wordt opgevolgd door Joris van Deventer. Bij de overdracht ontvangt Palesteyn 4.250 gulden taxatieverschil¹⁹. Volgens de huurovereenkomst zou bij beëindiging ervan het verschil in waarde door de stad, dan wel door de molenaar worden bijgepast²⁰. De waarde van de nieuwe molen was uiteraard aanmerkelijk hoger dan die van de oude²¹ zodat er diep in de stedelijke schatkist moet worden getast! Palesteyn zal dit niet hebben betreurd... Hoewel, vermeld dient te worden dat hij destijds de molen wel op eigen kosten heeft laten bouwen. De nieuwe molenaar is een plichts-

getrouw en hardwerkend man. Klachten over hem zijn niet te vinden. Hij overlijdt in 1752²². Zoon Pieter zet de maalderij voort tot in 1763. Dan wordt de molen door Jan van Harmelen gehuurd voor een periode van 10 jaar, tegen een bedrag van 1.100 gulden per jaar²³. Van Harmelen krijgt het zwaar te verduren. Niet alleen gaat het economisch slecht met Vlaardingen, ook steekt aan het begin van de negentiende eeuw de concurrentie de kop op. Anderen smeden namelijk plannen om in Vlaardingen een molen te bouwen.

Molens aan de rand van de stad

Pieter Piek is 32 jaar oud als hij eind januari 1759 van Hendrik Verbrugge een stuk grond aan de Vlaardingse Vaart koopt²⁴. Dit is het begin van runmolenaar De Bonte Os, die later aan de rand van de stad zal verschijnen. De tijd waarin de molens aan de Galgkade worden gebouwd, is er een van teruggaande economie. In de tachtiger jaren van de achttiende eeuw ligt vanwege de Vierde Engelse oorlog de vissersvloot te vergaan in de haven. In dit weinig dynamische tijdvak²⁵ durft Pieter Piek toch zijn vleugels uit te slaan. Hij heeft een leerlooierij opgericht op een aan de Vaart gelegen stukje grond. Voor het looien gebruikt men grote hoeveelheden run, dat gemaakt werd door het fijn malen van gedroogde eikeschors, waarin het looizuur zit. Pieter Piek en Phillipus den Hond richten op 28 februari 1778 een verzoek om grond in erfpacht aan de vroedschap²⁶. Zij hebben besloten om zelf run te gaan produceren en geven te kennen in Vlaardingen een runmolenaar te willen stichten. Het initiatief gaat van beide heren uit en niet, zoals in de literatuur over Vlaardingen wel eens wordt gesuggereerd, van het stadsbestuur²⁷. Voor het bouwen van de molen is grond nodig. Volgens de vroedschap is het mogelijk om aan de westzijde van de haven buiten de kaden een stuk grond in erfpacht af te staan. De aanvragers dienen dan wel de beschoeiingen en kaden te onderhouden. De erfpacht bedraagt 20 gulden per jaar²⁸. Enige stadsbestuurders zagen ook voor zichzelf voordeel. In het stadsbestuur zaten immers ook reders en die hadden voor het tanen van hun netten ook run nodig. Wanneer dat in de stad zou worden gemaakt, zou het immers goedkoper zijn! Piek en Den Hond kunnen hun molen bouwen en zij geven hem de naam 'De Bonte Os'²⁹. In 1594 was dit de naam van een boerderij aan de Pepersteeg³⁰.

Ook de ambachtsheer van Vlaardingen, Pieter Cornelis van Leyden, geeft toestemming, mits er per jaar 20 gulden windgeld betaald wordt³¹.

In 1780 komt opnieuw een verzoek om grond voor het bouwen van een molen ter tafel bij de vroedschap. De vlaardinger Jan van Bommel vraagt een stuk grond te mogen pachten aan de Galgkade om daarop een zaagmolen te bouwen³². Wederom gaat het initiatief uit van een inwoner³³. Van Bommel moet per jaar 38 gulden erfpacht en 28 gulden windgeld betalen³⁴. In 1788 komt hij te overlijden en laat hij een weduwe achter, Grietje Roos. Op 28 augustus van dat jaar machtigt zij haar zwagers Leendert van Bommel en Hendrik Flingert, beiden uit Rotterdam, haar zaken te behartigen³⁵. Naar haar wordt de molen genoemd: De Roos. In 1794 verschijnt zij nogmaals voor de notaris³⁶. In datzelfde jaar blijkt dat zij de helft van de molen aan de uit Overschie afkomstige Jan Bonk heeft verkocht. Samen komen zij met de Vlaardingse burgemeesteren overeen dat zij de dijk om het molenterrein naar eigen inzicht mogen verhogen en verzwaren³⁷, op voorwaarde dat de grond waarmee de verzwaring geschiedt eigendom van de stad blijft. Als afscheiding met het grondgebied van de stad moeten zij een sloot aanleggen. Zij mogen ook als scheidslijn de grond ten zuiden van het Balkengat weggraven. Het Balkengat was een sloot die met de rivier de Maas in verbinding stond en diende voor de aanvoer van boomstammen.

De derde molen die langs de Galgkade verrijst, is de in de aanvang van dit artikel genoemde snuif- en pelmolen De Vrijheid. Op 17 maart 1780 geeft Jacob van der Heyden te kennen dat hij wel 'genegen zoude zijn een snuyffmolen' te bouwen. Hij komt zelf met het voorstel dit aan de Galgkade te doen³⁸. De grond wordt hem in erfpacht gegeven voor 15 gulden per jaar. Ook hij moet zorgen voor het onderhoud van de schoeiingen. Het windrecht komt hem op 20 gulden te staan³⁹. Het effect van het molenbedrijf op de economie van Vlaardingen was zeer beperkt. De toestand bleef slecht. Wel werd de geest van de vlaardingse dichter Jacob van Dijk door de bouw van de molens dermate geïnspireerd, dat er een in onze ogen bombastisch gedicht aan ontsproot⁴⁰. Ter illustratie hiervan volgt een strofe uit deze hyperbool:

'Op dit veelvermogend woord⁴¹
't Welk in de ooren scheen te dondren . . .
Groeiden uit een broekig oord,
Drie verheven' werktuigwondren:
Trotseke molens, lang van vlucht,
Rezen in de ruime lucht,
Daar de wind hun kwam te stade,
Daar de Maasvloed zachtjes ging,
Aan stads-galg en vuilnis-kade,
Wie zag immer wedergade
Van die vormverwisseling?

De betekenis van de windmolens voor Vlaardingen

Aan het eind van de zestiende eeuw is de korenmolen voor de vroedschap een blok aan het been. Het vlaardingse meel wordt met veel lokale subsidie gemalen. De herbouwde korenmolen op de Kortedijk kost de stad in 1585 1.100 gulden⁴². Wanneer er een lening moet worden afgesloten en wanneer er honderden ponden moeten worden uitgegeven om de nodige reparaties te kunnen betalen⁴³, alsmede het loon van de molenaar⁴⁴, dan blijkt steeds weer hoe zwaar de molen op de stedelijke middelen drukt. Vandaar dat men zoveel mogelijk overgaat tot reparaties met tweedehands materialen⁴⁵. Ook over de prestaties van de molenaar is men niet tevreden. Op aandrang van de bevolking wordt er een reglement voor de molenaar gemaakt⁴⁶. Vanaf 1600, wanneer Claes Ockerszn als eerste huurder 250 gulden per jaar betaalt⁴⁷, gaat het de stad voor de wind wat de moleninkomsten betreft. Het is nu de molenaar die in de problemen komt⁴⁸. Die problemen zijn van financiële aard. Vanwege de sterfte door de pestepidemie in 1602, de overvloed aan fruit en de 'sbrere neringe der visscherije' kan Ockerszn de pacht niet meer opbrengen. Het stadsbestuur besluit om de pacht van de molen over het jaar 1605 te laten vervallen. Het reilen en zeilen van de korenmolen is niet alleen onderwerp van meningsverschillen tussen vroedschap en molenaar. Vlaardingen was vroeger een zogenaamde ambachtsheerlijkheid. Ambachtsheer Pieter Gerritz van Ruitenberg heeft in 1619 ook problemen met het college van de wet. Volgens een oude afspraak laat Ruitenberg rechten gelden op de molen⁴⁹. De vroedschap stelt aan de overname van de molen door de ambachtsheer echter dermate hoge eisen dat hij er maar van afziet. Mogelijk dat het dreigement van de

stadsbestuurders een tweede korenmolen te gaan bouwen als de ambachtsheer de molen overneemt, van invloed is op het laten varen van het plan⁵⁰.

In 1650 staat de oude standerdmolen bijkans op instorten en moeten alle zeilen worden bijgezet om onheil te voorkomen⁵¹. Standerdmolens zijn van het begin af gebruikt als korenmolens⁵². Tot circa 1700 was dit molentype in Nederland heel gangbaar. In de zeventiende en achttiende eeuw werden de meeste vervangen door een moderner type. De omgeving van de molens werd zo langzamerhand volgebouwd, waardoor de windvang belemmerd werd. Bovendien groeide de behoefte aan bedrijfsruimte. Dit alles leidde tot de bouw van een hoge, stenen korenmolen, waaromheen op de vereiste hoogte een stelling werd aangebracht, teneinde de molen te kunnen bedienen. Op de kaart van Kruijs van 1712 en van Gaillard van 1770 kunnen we zien dat Vlaardingen op molengebied een trendvolger is geweest. De molen van 1688 aan de Kortedijk is een ronde stenen stellingmolen⁵³.

De molenaar en zijn bestaan

Molenaars werden niet altijd even positief gewaardeerd. Dit komt ongetwijfeld mede door hun gedrag. Diverse uitdrukkingen in onze taal zijn aan het molenbedrijf ontleend, doorgaans met een negatieve strekking. Door de bakkers werd menigmaal geklaagd dat het meel van te slechte kwaliteit was en dat er door de molenaar te veel stuifmeel werd achtergehouden. Ook het voortdurend klagen van de molenaar over de hoogte van de huur heeft, in Vlaardingen althans, daartoe bijgedragen. Armoede was ongetwijfeld mede oorzaak van het gebrekkig functioneren van het molenaarsbedrijf. Daardoor was het amper mogelijk een goed produkt te leveren. Diverse malen viel het bedrijf bijna van ellende letterlijk om. Het geroep van de molenaar om verlaging van de pacht, de weglopende bakkers en het slechte produkt, het was alles bijeen alleen maar triest.

Helemaal te vertrouwen waren molenaars kennelijk

Monding van de vlaardingse haven, links molen De Hoop. Tekening van P. A. Schipperus, 1893.

Het Westerhoofd met molen De Hoop, 1929.

ook niet. Om eventuele fraude van de molenaar tegen te gaan, stellen de Staten van Holland en West-Friesland aan de burgemeesters van Vlaardingen voor 'dat een huysje bij de mole behoort te worden besorgt voor den toesiender', een soort inwonend belastinginspec-teur⁵⁴. Hiermee volgt Vlaardingen andere steden. Ook de voorwaarden waarop de 'toesiender of telder' werkte, worden van naburige steden overgenomen⁵⁵.

De betekenis van de stadskorenmolen voor de vlaardingse gemeenschap van vóór 1800 kan als volgt worden samengevat: De korenmolen was broodnodig maar het malen deugde niet. Dit gaf ergernis in de stad en ellende bij de molenaar.

Hout en snuif

Amsterdam was vroeger het centrum van de houthandel. Doordat de houtzagers die met de hand zaagden in de komst van de houtzaagmolens een bedreiging voor hun bestaan zagen, kregen deze molens aldaar nauwelijks kans. In de Zaanstreek bestonden minder belemmeringen en toch een goede windvang, zodat hier in 1726 maar liefst 250 houtzaagmolens in bedrijf waren⁵⁶. Het duurde enige tijd voordat in Vlaardingen zo'n molen wordt gebouwd. Dat is molen De Roos en daarbij blijft het. Als achtkantige molen met een gemetselde onderbouw vormt deze met vaartuigen, 'huizinge', koepel, schuur en erf een grote onderneming⁵⁷. In 1852

wordt het voortbestaan van dit bedrijf bedreigd. In het gemeenteverslag van 1852 lezen we dat de houtzaagmolen over het algemeen vrij gunstig werkt⁵⁸. Er waren geen klachten. In 1854 verzoekt wethouder P. K. Drossaert als eigenaar van de houtzaagmolen De Roos om 'buiten nadeel van belendende huurders' de molensloot naar de rivier de Maas te doen verbreden. Dit in verband met de aanvoer van boomstammen. Het verzoek wordt ingewilligd⁵⁹.

Niet alleen Drossaert heeft belangen in een windmolen. Ook diverse andere notabelen, meest boekhouders en reders, hebben bijvoorbeeld in de molen De Vrijheid hun geld belegd⁶⁰. Dat de molens in Vlaardingen de werkgelegenheid vergrootten, valt te betwijfelen. In 1858 is in de houtzaagmolen een viertal arbeiders werkzaam⁶¹. Wanneer dit aantal maatgevend is voor de overige plaatselijke molens – met meer mensen liep je elkaar trouwens maar in de weg – dan komen we aan een zestiental arbeiders. Op een bevolking van 8.426 zielen⁶² is dat een te verwaarlozen aantal.

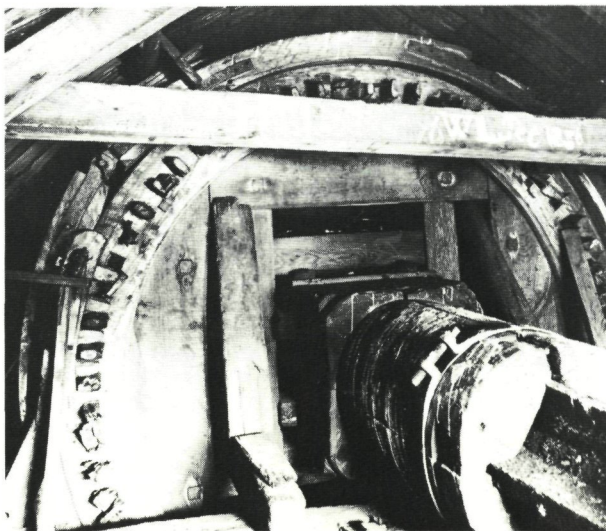
In 1888, als 'De Roos' na het overlijden van Pieter Karel Drossaert in handen is gekomen van Willem Noordijk, wordt ook gebruik gemaakt van stoomkracht voor het in bedrijf houden van de houtzaagmolen. Een verzoek daartoe wordt door Noordijk gedaan op 19 mei van dat jaar⁶³. Er worden geen bezwaren tegen de plaatsing van een stoomketel ingediend⁶⁴. Noordijk is niet alleen timmerman, hij is ook houthandelaar⁶⁵. Op 19 juni 1891 vraagt zijn weduwe Johanna Dorsman aan notaris A. Knottenbelt de molen te verkopen. Het bedrijf blijkt te bestaan uit een stoomhoutzagerij met machinegebouw en stoommachine, zaaggebouw, knechtswoningen, paardenstal, houtloodsen en verder getimmerte⁶⁶. De windmolen wordt niet genoemd, dus die is waarschijnlijk gesloopt. In 1987 is aan de Galgkade waar vroeger de houtzaagmolen 'De Roos' stond nog steeds een houthandelaar gevestigd. De vorm van de loodsen doet denken aan die van een windhoutzaagmolen.

Tussen 'De Roos' en 'De Bonte Os' stond snuifmolen 'De Vrijheid'. Deze naam komt pas later voor in de archieven. In een snuifmolen maalt men snuiftabak. Groot is het aantal van deze molens in Nederland nooit

geweest. De meeste stonden in de Zaanstreek en in Rotterdam. Na de Franse revolutie raakte het snuiven uit de mode, wat natuurlijk zijn weerslag had op de snuifmaaldery. Merkwaardig genoeg is thans in Rotterdam nog een tweetal snuifmolens te vinden. In Vlaardingen is de snuifmolen reeds in 1784 ook als pelmolen in gebruik genomen⁶⁷. Er is dan tevens een drogerij aanwezig. Kennelijk is deze combinatie voor molenaar Michiel de Bruin niet voldoende om van te leven. In 1838 krijgt De Bruin nul op rekest wanneer hij aan gedeputeerde staten verzoekt op zijn molen koren te mogen malen⁶⁸. Dit was namelijk in strijd met het erfpachtsrecht. Ook de snuif- en pelmolen van De Bruin wordt in 1852 in z'n voortbestaan bedreigd.

Een molen bezitten is één ding, er van te kunnen leven iets anders. Om zijn omzet te verhogen verzoekt in 1884 de nieuwe eigenaar van 'De Vrijheid', Jan Lensveld, om achter zijn molen varkens te mogen houden⁶⁹. Tevens wil hij in 1885 een vergunning om een wagen te mogen plaatsen en een mestvaalt te hebben⁷⁰. Het eerste verzoek wordt toegestaan, het tweede wordt ingewilligd onder voorwaarde dat de plaats van de vaalt door het college van burgemeester en wethouders zal worden

Bovenas en bovenwiel van molen De Bonte Os, ca 1900. Op de gording staat: W. L. Pet, 1856.

aangewezen⁷¹. In 1904 nadert het einde van de oude snuifmolen. Rond half elf op een zondagavond in juli van dat jaar slaat met een enorme klap, die heel Vlaardingen doet opschrikken, de bliksem in de molen. Eén van de roeden wordt getroffen, daarna de kap en tenslotte het binnenwerk. Uiteraard breekt er brand uit. De terstond gealarmeerde brandweer is snel ter plekke, hoewel enkele brandspuiten door naamsverwarring 'den Schiedamsche Weg en Singel' (Binnensingel) oprijden⁷². Hierdoor gaat enige tijd verloren. Door de hoogte van de brand en de slechte aanvoer van bluswater is het moeilijk blussen. De hoofdman van de brandweer, A. Maarleveld, en Lensveld zelf klimmen op de kap en dan is de brand spoedig ten einde. Gelukkig is het windstil gebleven, anders zou de ramp niet te overzien zijn geweest. Aan de manschappen wordt aan arbeidsloon 218 gulden en 70 cent uitbetaald⁷³. Lensveld zelf zit met een strop. Hij is niet verzekerd!

In 1925 komt het definitieve einde van 'De Vrijheid'. De vereniging ter bescherming van bestaande molens 'De Hollandsche Molen' en de vlaardingse gemeente-archivaris M. C. Sigal proberen sloop te voorkomen⁷⁴. De waardering voor het nationale molenbezit was reeds in die tijd groeiende. Alle inspanning ten spijt gaat 'De Vrijheid' echter voor de bijl. Als argument wordt aan 'De Hollandsche Molen' bericht, nadat de sloop een feit is, dat de molen de laatste tijd door de bebouwing zodanig was ingesloten, dat het niet zo'n groot verlies was voor de stad⁷⁵. Ergens in Vlaardingen moet nog een bord zijn met de naam van de molen erop. Het was destijds een geschenk van Lensveld aan het gemeentebestuur⁷⁶.

Verder bouwen

We gaan weer terug naar de negentiende eeuw. In 1851 is pelmolen De Bonte Os in handen van de gebroeders Van Dusseldorp. Drie jaar daarvoor dienden zij een verzoek in om een stuk gemeentegrond aan de Galgkade in erfpacht of koop te krijgen. Dit perceel lag tussen hun molen en de rivier de Maas⁷⁷. Het verzoek leidt uiteindelijk tot de bouw van pelmolen De Hoop⁷⁸. In 1852 willen de gebroeders Van Dusseldorp nóg meer bouwen. Tussen de molens De Bonte Os en De Hoop moet aan de Laan van 't Hoofd (of Hoofdlaan)⁷⁹ een stoompelmolen voor het pellen van rijst worden op-

gericht. Reeds in 1849 hadden de gebroeders op hun verzoek de grond in erfpacht gekregen⁸⁰. Zij hadden dit destijds als waarborg tegen mogelijke concurrentie gedaan. In 1852 is de in aanbouw zijnde stoompelmolen aanleiding tot enige beroering in Vlaardingen. Volgens de eigenaars van houtzaagmolen De Roos, J. de Willigen en P. van Gijn, wordt de stoompelmolen veel te hoog 'opgetimmerd, zodat dit hen een versterkt ongunstig en pijnlijk gevoel' geeft⁸¹. De hoogte van dit gebouw zal de windvang van hun molen belemmeren, waardoor de heren zich in hun bestaan bedreigd voelen. Overigens zijn De Willigen en Van Gijn niet zelf molenaar. Op de molen is een molenaarsbaas werkzaam. Deze baas had burgemeester Van der Drift op de omloop van de houtzaagmolen toegelaten. Die was zelf ter

De gehavende korenmolen aan de Kortedijk, 1914.

plaatse een onderzoek gaan instellen. Tijdens de raadsvergadering over dit onderwerp ontzegt Van Gijn 'op eenen scherpe toon' de burgemeester het recht om zonder toestemming de molen te betreden, aangezien de molenaarsbaas daartoe geen vergunning kan geven. De burgemeester meent echter van wel, doch biedt Van Gijn zijn verontschuldigingen aan⁸². Veel helpt het allemaal niet. De stemming heeft als uitslag 10 tegen 2 en de gebroeders Van Dusseldorp kunnen verder bouwen⁸³. Molenaar De Bruyn van de naastgelegen 'De Vrijheid' berust.

Eigenlijk is het hier een zaak van voortschrijdende modernisering. De ouderwetse windmolen had afgedaan. Wind was er immers maar zo nu en dan en stoom was er altijd. De molens aan de Galgkade waren alle voorzien van een stenen onderbouw. De sloop van 'De Bonte Os' vindt plaats in 1885. Echter, niet voorgoed. De herbouw van de molen volgt in Nieuwendam als korenmolen De Pauw. De sloop van 'De Pauw' vindt in 1934 plaats⁸⁴. De stenen onderbouw van 'De Bonte Os', waarop de houten achtkantige pelmolen stond, blijft nog een tijdje als bedrijfsruimte in gebruik, totdat in 1983 algehele sloop volgt.

Niet alleen werden molens nabij de Galgkade en Laan van 't Hoofd gebouwd. Op 30 juli 1860 dient havenpachter Ary van der Vlis bij de gemeenteraad een verzoek in tot de bouw van twee 'sierlijke burgerwoningen' met twee verdiepingen⁸⁵. Tevens vraagt hij toestemming om op de bovenkamers koffie, thee, wijn en bier te mogen schenken. Nu zijn het de Van Dusseldorps die zouden kunnen protesteren. De twee huizen moeten komen te staan tussen pelmolen De Hoop en 'het station', dat was het vertrekpunt van de veerdienst op het havenhoofd.

De spoorwegverbinding werd immers pas in 1891 aangelegd⁸⁶. Kortom, met mogelijke bezwaren van de gebroeders wordt rekening gehouden. Tot de balie van 'De Hoop' is het 8 ellen. De tekening van de woningen wijst echter op 2½ el boven de balie. Daar echter alleen zuidenwinden hinderlijk voor de windvang van de molens kunnen zijn, gaat men uiteindelijk akkoord.

Adriaan van Dusseldorp wil nog meer bouwen. Op 2 september 1871 ontvouwt hij zijn plannen voor een meelfabriek. Deze zal gebouwd moeten worden langs

Onderbouw en loods van de voormalige molen De Bonte Os, ca 1973.

de havenkade op de Laan van 't Hoofd en een hoogte krijgen van 21 meter⁸⁷. Dit zit de destijds berustende De Bruyn niet lekker. Hij ziet zich ten eerste benadeeld worden in de vrije windvang voor zijn molen. De bouw van de meelfabriek is echter dermate belangrijk voor Vlaardingen dat de molenaar aan het kortste eind trekt. De Bruyn was een godsdienstig man, die het gezag respecteerde. Hij was ook goed voor zijn personeel. Toen eens een knecht bij hem ontslag nam, hield De Bruyn een maand de ontstane vacature open, voor het geval de knecht berouw kreeg...⁸⁸. Ook de Van Dusseldorps waren trouwens de beroerdsten niet. Om De Bruyn tegemoet te komen, wordt hem aangeboden hun pelmolen De Hoop op gunstige voorwaarden over te nemen⁸⁹. En zo wordt De Bruyn voor 6.000 gulden eigenaar op 23 januari 1874. Feitelijk is het malen door middel van windkracht op z'n retour. Johannes de Bruyn beseft dat en op 18 november 1877 vraagt hij toestemming tot het oprichten van een stoomwerktuig. Het toestel moet 25 paardekrachten hebben en dient voor het aandrijven van een stoomkoren- en pelmolen. Het geheel komt te staan in het zuidelijke pakhuis aan de Hoofdlaan⁹⁰.

Nog een keer wordt 'De Hoop' in het windvangen belemmerd. Ditmaal is het de natuur die Hendrik de Bruyn parten speelt. In 1892 zijn de bomen aan de Hoofdlaan zo hoog gesnoeid, dat De Bruyn aan burgemeester en wethouders verzoekt deze te laten toppen. Aan de gemeentearchitect wordt opgedragen hiervoor zorg te dragen. In later jaren biedt de molen nog enige

tijd onderdak voor de magnesiëtfabriek van Klaas Rosenboom⁹¹. In 1904 komt 'De Hoop' terug in het bezit van de familie Van Dusseldorp. Op 7 september van dat jaar meldt de Nieuwe Vlaardingsche Courant dat 'De Hoop' zal worden afgebroken. 'Zoo verdwijnt steeds het een na het ander' meldt deze krant. De bovenbouw wordt gesloopt en verhuist naar het limburgse Swartbroek. Op 26 april 1984 wordt de molen aldaar als gerestaureerde molen De Hoop opnieuw officieel in gebruik genomen⁹².

De betekenis van de molens aan de Galgkade voor de vlaardingse samenleving

De bouw van de molens aan de Galgkade hangt nauw samen met de slechte toestand van de visserij in het

Molen De Vrijheid met daarvoor het molenaarshuis, ca 1910.

tweede deel van de achttiende eeuw. Men zocht zijn heil op een ander terrein. De molens hadden echter wel met het visbedrijf te maken. De runmolen maalde ten behoeve van het tanen der netten en de houtzaagmolen draaide voor onder andere de scheepsbouw.

Als gevolg van de Frans-Duitse Oorlog in 1870 is de voedselvoorziening in het buitenland in moeilijkheden gekomen. De vraag naar goed houdbare waar is hierdoor gestegen. Rijst was zo'n produkt, maar wel diende men eerst het vlies er af te pellen. Diverse korenmolens in Nederland waren voorzien van een pelwerk. In Groningen stonden destijds 24 koren- en pelmolens. Het gecombineerde bedrijf handhaafde zich hier goed. In de tweede helft van de negentiende eeuw was de windpellerij op z'n hoogtepunt in de Zaanstreek. De nederlandse koloniën hebben de bloei van de zaanse pelmolens bevorderd omdat de vandaar afkomstige rijst vanaf de achttiende eeuw als voedsel in zwang raakte. Ook in Vlaardingen is deze tendens merkbaar. Door napoleons continentaal stelsel was de tabakimport gestaakt. Vandaar dat ook de snuifmolen aan de Galgkade verbouwd werd tot pelmolen. Op de houtzaagmolen na waren alle windmolens ook pelmolens. Er kwam er zelfs nog een bij: 'De Zwaluw' van Terlaak⁹³. We komen hierop nog terug.

Aan het eind van de negentiende eeuw namen de door stoom aangedreven pellerijen in snel tempo het werk van de windmolens over. Niettemin bleef men ook de wind als energiebron benutten. Windmolens worden over het algemeen beschouwd als de voorlopers van machinale malerijen. In Vlaardingen ging dat niet anders. De pelmolen De Bonte Os was het begin van de pelnijverheid langs de 'Laan van 't Hoofd'. Nog steeds is er zo'n industrie op die plaats te vinden. Met de bouw van de windmolen De Hoop ging het evenzo. Hadden de molens hun diensten bewezen, dan werden ze ontakeld en afgedankt. Stap na stap werd de weg van industrialisatie afgelegd.

Een vergeten molen in Vlaardinger-Ambacht

Mogelijk geïnspireerd door de activiteiten van molenaars elders in de stad richt zeilmaker Ary van der Windt op 12 december 1846, via burgemeester en wethouders van Vlaardinger-Ambacht en Gedeputeerde

Staten van Zuid-Holland, een verzoek aan de koning om een windkoren- en pelmolen te mogen bouwen op een aan hem toebehorend weiland in de Aalkeetbinnenpolder⁹⁴. Het maalapparaat zal komen te staan aan de Maassluisdijk bij de boerderij 'De Vergulde Hand'. Burgemeester en Wethouders geloven niet dat er aan een dergelijke molen behoefte is. Ook al is er in hun gemeente geen korenmolen, in Vlaardingen staat er één aan de Kortedijk en dat is vlakbij de dorpskern van Vlaardinger-Ambacht. Bovendien staan er aan de Galgkade ook diverse molens. Aangezien omwonenden geen bezwaren indienen en de dorpsbestuurders geen andere steekhoudende argumenten naar voren kunnen brengen om hun mening te ondersteunen, adviseren zij koning Willem II het verzoek in te willigen. Zo geschiedt het en Van der Windt kan zijn gang gaan⁹⁵. Hoewel die toestemming krijgt voor een koren- en pelmolen, maakt hij slechts van het laatste gebruik⁹⁶. Wanneer hij later toch ook graan wil gaan malen, zorgt dat voor enige verwarring bij Gedeputeerde Staten⁹⁷. Zij hadden, dachten zij, Van der Windt toch destijds al toestemming gegeven om graan te mogen malen! Niettemin krijgt hij de goedkeuring zijn pelmolen als korenmolen te mogen inrichten.

Na het overlijden van Ary betaalt zijn weduwe Johanna van der Windt-Mojet alleen nog over 1861 en 1862 het patentrecht⁹⁸. Daarna is de molen waarschijnlijk komen stil te liggen. Pas in 1870 wordt het patentrecht weer betaald, namelijk door Willem George Frederik

Terlaak. De familie Terlaak beleefde zeer arme jaren op deze molen⁹⁹. Het was een groot gezin met weinig inkomsten, als gevolg van veel tegenslagen. Doordat de molen onderaan de Maassluisdijk stond, ving hij weinig wind zodat hij niet optimaal kon functioneren. Terlaak zit echter niet bij de pakken neer, hij wil verhuizen! In 1872 dient hij een verzoek in om langs de Zuidbuurtseweg in Vlaardinger-Ambacht op een driehoekig stukje land een achtkantige baliemolen te mogen bouwen¹⁰⁰. Van de eigenaars van de belendende percelen komt geen tegenwerking. Tijdens de behandeling van het verzoek door burgemeester en wethouders van Vlaardinger-Ambacht op 20 april van eerder genoemd jaar, denkt de voorzitter dat Gedeputeerde Staten wellicht bezwaren kunnen hebben tegen de plaatsing langs de weg. Terlaak, die zelf op de vergadering aanwezig is, wijst in dit verband op de molen aan de dijk te Maassluis, die vlak langs de openbare weg staat en geen problemen voor het verkeer oplevert. Zijn molen zal ongeveer 'veertien meters van den weg' verwijderd blijven. Daarenboven ligt er ook nog een sloot tussen, waarover hij trouwens een vaste brug wil bouwen¹⁰¹. Uiteindelijk krijgt hij toestemming voor de bouw van de molen en de brug. Over laatstgenoemde mogen echter geen wagens met smalle vellingen rijden¹⁰². Nu kan Terlaak aan de slag. De oude molen aan de Maassluisdijk wordt afgebroken en delen ervan worden voor de nieuwe molen gebruikt. Dwars door de weilanden van de Aalkeetbinnenpolder worden wieken, omloop, molenstenen naar de Zuidbuurtseweg gesjowd. Terlaak kan goed timmeren en heeft deugdelijk gereedschap. Samen met zijn kinderen bouwt hij de molen op¹⁰³, die de geschiedenis in zal gaan als 'het molentje van Terlaak'.

Ruim tien jaar werkt hij er als molenaar op. Na een beroerte in 1882 wordt George Terlaak opgevolgd door zijn zoon Simon. In een brief van de oude Terlaak aan zijn broers Maurits en Daniël schrijft hij onder andere: 'Mijn gezin is groot en gezond en mijn zaakje is mooi, maar ik kon altijd meer malen als ik het maar had'. Hij is 52 jaar oud als hij overlijdt. Maar ook Terlaaks molen wordt niet oud. Reeds in 1908 volgt gedeeltelijke afbraak¹⁰⁴. M. G. Wagenaar-Hummelink, adjunct-directeur van de NV Hollandia in Vlaardingen, koopt in 1909 alles wat van deze molen is overgebleven¹⁰⁵. Willem, de oudste zoon van Willem George Frederik Terlaak, ver-

Spoorhaven met zweminrichting, links molen De Vrijheid, ca 1915.

Het molentje van Terlaak aan de Zuidbuurtseweg, ca 1900.

trekt in 1902 naar Maasland waar hij een motorische maalderij begint. Later koopt hij molen De Hoop aan de Zuiddijk in Maassluis. Siem Terlaak koopt op 11 november 1895 de molen aan de Kortedijk¹⁰⁶. Op de plaats waar in Vlaardinger-Ambacht 'het molentje van Terlaak' stond, werd later het zogenaamde Jachthuis gebouwd.

De korenmolen en hoe het verder ging

In 1787, we zeiden het reeds, was op de molen aan de Kortedijk, Jan van Harmelen als huurder verschenen¹⁰⁷. In zijn huurcontract was een bepaling opgenomen ten aanzien van het rijden door Vlaardingen met wagens beladen met graan en meel. Het was gebruikelijk dat de molenaar het graan bij de bakkers ophaalde en het als meel weer thuisbezorgde. Met name wanneer er een goede wind om te malen was, wilde de molenaar niet veel tijd besteden aan bovengenoemd vervoer. De tijd die hij daarin stak, ging immers van zijn 'maaltijd' af. Het gevolg was dat de molenaarskar met grote snelheid en hoog opgeladen door Vlaardingen sjeesde. In het

huurcontract wordt dit verboden¹⁰⁸. Letterlijk staat er 'de huurder of zijne knecht zullen over 's Heren straa-ten niet harder mogen rijden dan stapvoets, en buiten noodzakelijkheid niet anders mogen rijden dan over de Hoogstraat, en dat wel over de keystenen en in geen- deele op de kleine steenen en ijdere reis niet meer mogen oplaaden, als des zomers tien groote of twaalf kleine zakken en des winters agt groote of tien kleine zakken'.

Op 12 december 1789 wordt de molen in dermate slechte staat bevonden, dat reparatie niet meer baat. Nog voor de huurperiode afloopt, wordt de molen gesloopt en gaat men over tot nieuwbouw. De nieuwe molen is dezelfde die nu nog aan de Kortedijk te zien is¹⁰⁹. Niet alleen is er een nieuwe molen, er komt ook een nieuwe molenaar¹¹⁰. Op 4 oktober 1796 wordt Pieter Ooykaas de nieuwe huurder. De bakkers van de stad hebben er zelfs geld voor over als Ooykaas molenaar wordt, zo'n vertrouwen heeft men in hem¹¹¹. In 1797 wordt de molen door een 'verschrikkelijke brand' getroffen¹¹².

Bijna het gehele bovenste gedeelte gaat in de morgen van de achtste september in vlammen op. Tijdens het blussen is er grote verwarring, omdat er van de brandspuit 'eigendunkelijk' verscheidene onderdelen waren weggehaald¹¹³. Met behulp van een spuit uit Schiedam en door persoonlijke inzet van diverse burgers die zich in de brandende molen wagen, slaagt men er uiteindelijk in het vuur te bedwingen. Als molenaar Ooykaas ter verantwoording wordt geroepen bij de vroedschap, verklaart hij dat de brand buiten zijn schuld om is ontstaan¹¹⁴. Volgens hem is de brand vermoedelijk door het onweer veroorzaakt. Dit vond omstreeks 4 uur die nacht plaats. Tussen 8 uur en half negen was hij, Ooykaas, nog boven in de molen geweest en had niets bijzonders gemerkt. Ook had hij niet meer zeil gevoerd dan de molens in Schiedam. De vroedschap is niet erg onder de indruk van zijn verklaring. Men meent dat Ooykaas meer had kunnen doen om voortgang van de brand te beletten¹¹⁵. Eén en ander leidt uiteindelijk tot het ontslag van de molenaar. Dit resulteert in een fikse ruzie tussen Ooykaas en echtgenote enerzijds en de

vroedschap anderzijds. Tenslotte wordt het ontslag ingetrokken, wat weer tot gevolg heeft dat de bakkers in woede ontsteken. Zij vinden de molenaar kennelijk niet meer zó geweldig.

De molen wordt herbouwd en zal zijn wieken weer laten draaien¹¹⁶. Dat is althans de bedoeling. Door allerlei omstandigheden gaat dat echter niet zo vlot. Als gevolg van de brand hadden de bakkers hun graan elders laten malen, waarover zij bijzonder tevreden zijn. Voorts is Ooykaas in ongenade gevallen. De afschaffing van de molendwang maakt het bovendien mogelijk dat ook de pelmolenaars graan gaan malen. Alles bij elkaar zijn de omstandigheden voor de molenaar aan de Kortedijk niet bijzonder gunstig. Wanneer in 1814 het economisch herstel kan beginnen, zijn ook voor de nieuwe molenaar van Rossum de magere jaren voorbij¹¹⁷. In 1843 willen burgemeester en wethouders de molen verkopen. De financiële situatie van de gemeente is benard en men denkt op die manier zo'n 26.000 gulden binnen te halen. Dit valt echter tegen, zodat de molen opnieuw verhuurd wordt¹¹⁸.

De Kortedijk, op de achtergrond de korenmolen, ca 1903.

Johannes van Rossum, molenaar, en zijn vrouw Jacoba van Rossum-Van Waart. Aquarellen, ca 1810.

Het patentrecht

In 1805 was door de toenmalige minister van financiën Gogel het patentrecht ingevoerd. Bij de wet van 1819 werd dit nader geregeld. Men beoogde ieder bedrijf te belasten naar gelang van de omvang en de winstgevendheid in vergelijking met andere bedrijven van eenzelfde soort binnen dezelfde gemeente. De belasting was gebaseerd op uiterlijke kenmerken en verschilde per gemeente. Vanaf 1843 ligt molenaar Eduard Boezer verscheidene malen overhoop met de Controleur der Belastingen over de hoogte van het door hem te betalen patentrecht. Vóór die tijd is de molen steeds aangeslagen tegen een huurwaarde van 1.000 gulden. In 1843 echter brengt de nieuwe controleur de huurwaarde omhoog tot 1.420 gulden, hetgeen een aanslag van 42 gulden 60 cent tot gevolg heeft. Boezer tekent daarop bezwaar aan bij het College van Zetters¹¹⁹, dat zich hiermee kan verenigen, vooral omdat in de eerste

12 huurjaren de familie Boezer op de molen slechts een sober bestaan heeft kunnen vinden. Via een eenvoudig rekensommetje wordt dit duidelijk gemaakt. Blijkens opgave van de Ontvanger der Accijnzen werd jaarlijks 8.300 mud graan verwerkt¹²⁰. Aan maalloon bracht dit ten hoogste 4.500 gulden op, waarvan afgetrokken moest worden: molenhuur 2.000 gulden; loon voor 2 knechten en een jongen 815 gulden; kosten voor het paard 265 gulden; zeilen, touwwerk, bilhamers enzovoorts 160 gulden; onkosten wagen en paardetuig 40 gulden; vet, olie, kaarsen 50 gulden. De totale onkosten waren 3.320 gulden, waardoor voor de molenaar slechts 1.180 gulden overbleef. De zetters zenden deze berekening aan de Controleur der Belastingen, met het advies de aanslag op 35 gulden en 40 cent te brengen. Als antwoord krijgen zij dat de aanslag gehandhaafd wordt, terwijl de huurwaarde het daaropvolgend jaar 1.800 gulden zal worden. Opnieuw ingebrachte bezwaren leiden tot niets, behalve dat de voorgenomen

huurwaardeverhoging in het volgende jaar niet door-
gaat¹²¹.

Alles bij elkaar toont dit wel aan dat het voor molenaar Boezer niet eenvoudig is het hoofd boven water te houden. Ook het plaatsen van een pelwerk levert niet veel meer op en in 1853 verlaat hij de molen. Als huurder wordt Boezer opgevolgd door zijn knecht Matthijs Korver¹²⁵. Deze ondervindt veel concurrentie van het stoomgemaal van de gebroeders Van Dusseldorp¹²⁶. De ontwikkeling is echter niet te stuiten en ook Korver kan nauwelijks de huur van de molen opbrengen. Op 2 augustus 1878 koopt Korver op een veiling 'zijn eigen molen' voor 11.100 gulden¹²⁷. Hij is dan al op hoge leeftijd en moet zich diep in de schulden steken. Zo leent hij van Van Dusseldorp 8.000 gulden¹²⁸ en van Jacob Korver nog eens 6.000 gulden¹²⁹. Later gaat de molen nog verschillende malen in andere handen over. Zelfs een broer van molenaar Willem Terlaak is enige tijd eigenaar van de molen aan de Kortedijk. In die periode slaat nogmaals de bliksem in de molen, waarbij drie personen gewond raken¹³⁰. In 1914 komt het maalwerktuig weer in het nieuws. Door dat tijdens het malen een wiek door de as is gezakt, is er een stuk van de balie weggeslagen. Bij het omhoog brengen en in gang zetten van de wieken zakt de wiek opnieuw en wordt nog meer balie verwoest¹³¹. Deze gebeurtenis heeft tot gevolg dat er niet langer op windkracht gemalen wordt. Herstel zou te veel gaan kosten. Terlaak vindt het beter met een gasmotor te gaan malen¹³², opdat hij niet meer van de wind afhankelijk zal zijn. De molen wordt gedeeltelijk onttakeld: de kap en de wieken gaan eraf. Wat er overblijft is een molenstomp. Lange tijd is dat zo gebleven, totdat in 1956/1957 de molen wordt gerestaureerd en in volle glorie herrijst. Bij die gelegenheid krijgt hij de naam 'Aeolus', god van de wind. Vlaardingen heeft weer een koren-molen!

*De vlaardingse haven, rechts molen De Bonte Os. Potlood-
tekening van J. Ensing, 1886.*

Noten:

- 1 Met industriemolens bedoelen we de molens die uitsluitend malen om produktiegoederen voort te brengen.
- 2 Minuteboek van opdrachten van onroerende goederen en kustingen, 1792-1799. Rechterlijke Archieven Vlaardingen (=RAV), inv. nr. 88, fo. 231. Gemeentelijke Archiefdienst Vlaardingen (=GAV).
- 3 P. Nijhof, *Windmolens in Nederland* (Zwolle 1983), blz. 7.
- 4 Kopiestukken van vroedschappen en burgemeesteren. Archief van de ambachtshoofd van Vlaardingen (=AAV), inv. nr. 1, fo. 229. GAV. Eerder dateren is niet mogelijk gebleken. Het Arenbergarchief, aanwezig in het Algemeen Rijksarchief te Brussel, is slechts gedeeltelijk toegankelijk.
- 5 Handvesten, Octroyen, Privilegiën en Regten van de stede Vlaardingen ('s-Gravenhage, 1772), blz. 84. M. C. Sigal jr, *De stadskoren-molen aan de Kortedijk. Uit Vlaardings Verleden* nr. 40.
- 6 Register van de 10e penning, 1553. Archief Staten van Holland vóór 1572, inv. nr 813. Algemeen Rijksarchief 's-Gravenhage (=ARA).
- 7 Register van de 10e penning, 1556. Archief Staten van Holland vóór 1572, inv. nr 1135. ARA.
- 8 Register van de 10e penning, 1561. Archief Staten van Holland vóór 1572, inv. nr 1135. ARA.
- 9 Als noot 3.
- 10 Register van verhuring van stads-accijnzen en andere goederen, alsmede resolutiën van Baljuw, Schout, Burgemeesteren, Schepenen en Vroedschap, 1555-1617, 5 januari 1585. Archief Stadsbestuur Vlaardingen (=ASV), inv. nr 1, fo. 168/169. GAV.
- 11 Stadsrekening 1585. ASV, inv. nr 105 fol. 98. GAV.
- 12 Nijhof, a.w., blz. 50 e.v.
- 13 Rekeningen van de Thesauriers, 1573-1795, ASV, inv. nrs 105-119. GAV.
- 14 Verhuurboek stadsgoederen, 1662. RAV, inv. nr 140 fo. 30. GAV.

- 15 Resolutiën van de Vroedschap, 19 december 1681. ASV, inv. nr 2, fo. 102. GAV.
- 16 Resolutiën van de Vroedschap, 1 en 8 februari 1685. ASV, inv. nr 2, fo. 126 en 127. GAV.
- 17 Als noot 16.
- 18 Verhuurboek stadsgoederen, 1688. RAV, inv. nr 141, fo. 36. GAV.
- 19 Resolutiën van de Vroedschap 1617-1795. ASV, inv. nr. 3, fo. 36. GAV.
- 20 Als noot 18.
- 21 Als noot 18.
- 22 Notariële Archieven Vlaardingen (=NAV) inv. nr 49, akte-nr 49, aktenr 57. GAV.
- 23 NAV, inv. nr 43, aktenr 122. GAV.
- 24 Minuteboek van opdrachten van onroerende goederen en kustingen, 1658-1808. RAV inv. nr 82, fo. 1. GAV.
- 25 P. G. Q. Sprenger van Eijk, Geschiedenis en Merkwaardig-heden der Stad Vlaardingen (Vlaardingen, 1972), blz. 112 e.v.
- 26 Resolutieregister van de Vroedschap, 1617-1795. ASV, inv. nr 6, fo. 106. GAV.
- 27 Eén en ander werd door Piek en Den Hond gemotiveerd met de woorden: 'Zijluiden wel genegen zoude zijn, alhier ter steed een runmolen op de regten met zijn daartoe behorende loots?'. Als noot 26.
- 28 Als noot 26.
- 29 Memorieboek van Burgemeesteren, 1787-1795. ASV, inv. nr 73, fo. 78. GAV.
- 30 Register van opdrachten van onroerende goederen en kus-tingen, 1569-1775. RAV, inv. nr 93 fo. 81. GAV.
- 31 Heerlijke rechten, 10 maart 1778. AAV, de molens en het regt van de wind, 1377-1786, inv. nr 27e. GAV.
- 32 Resolutieregister van de Vroedschap, 1617-1795. ASV, inv. nr 6, fol. 128. GAV.
- 33 Van Bommel motiveert één en ander als volgt: 'dat hij wel genegen zoude zijn een zaagmolen met al het geene daartoe al verder nodig mogt zijn?'. Als noot 32.
- 34 Als noot 32.
- 35 M. C. Sigal jr, De molens aan de Galgkade. Uit Vlaardings Verleden, nr. 38.
- 36 NAV, inv. nr 67, aktenr 5. GAV.
- 37 Overeenkomst van Burgemeesteren met eigenaren van de zaagmolen o.a. over het verhogen van de dijk, 16 juni 1794. ASV, inv. nr 87. GAV.
- 38 Resolutiën van de Vroedschap, 1617-1795. ASV inv. nr 6, fo. 124. GAV.
- 39 Blaffert van eigendommen, 1788-1807. AAV, inv. nr 28. GAV.
- 40 Sprenger van Eijk, a.w. blz. 135.
- 41 Dit 'woord' zou slaan op de stadstimmerman en architect Van Schie om molens te bouwen en daarmee het koopbeleid, de ekonomie, aan te wakkeren. Dat hijzelf geen molens stichtte hebben we gezien. Hij timmerde (bouwde) wel.
- 42 Resolutiën van de Vroedschap, 5 januari 1585. AAV, inv. nr 1, fo. 25. GAV.
- 43 Resolutiën van de Vroedschap, 12 januari 1585. ASV, inv. nr 1, fo. 171. GAV.
- 44 Stadsrekening, 1586. ASV, inv. nr 105, fo. 105. GAV.
- 45 Stadsrekening, 1587. ASV, inv. nr 105, fo. 113. GAV.
- 46 Resolutiën van de Vroedschap, 31 december 1585. ASV, inv. nr 1, fo. 179. GAV.
- 47 Stadsrekening, 1600. ASV, inv. nr 106, fo. 90. GAV.
- 48 Register van dagelijksche resolutiën en appointementen van Baljuw, Schout, Burgemeesteren en Schepen, 1604-1703. ASV, inv. nr 44, fo. 4. GAV.
- 49 Noten van de Vroedschap, 28 september 1619. AAV. inv. nr 2, fo. 52. GAV.
- 50 Kopiëstukken van de Vroedschap en Burgemeesteren, 14 de-cember 1619. AAV, inv. nr 1, fo. 29. GAV.
- 51 Stadsrekening 1630. ASV, inv. nr 108. GAV.
- 52 Nijhof, a.w., blz. 8.
- 53 Als noot 18.
- 54 Resolutiën van de Vroedschap, 1617-1795. ASV, inv. nr 5, fo. 167. GAV.
- 55 Resolutiën van de Vroedschap, 1617-1795. ASV, inv. nr 5, fo. 174. GAV.
- 56 Nijhof, a.w., blz. 25.
- 57 Minuteboek van opdrachten van onroerende goederen en kustingen, 1658-1808. RAV, inv. nr 89, fo. 107. GAV.
- 58 Gemeenteverslag 1852. Archieven Gemeentebestuur Vlaar-dingen 1813-1962 (=AGV), inv. 445. GAV.
- 59 Notulen Burgemeester en Wethouders, 15 maart 1854. AGV, inv. nr 134, fo.33. GAV.
- 60 Minuteboek van opdrachten van onroerende goederen en kustingen, 1658-1808. RAV, inv. nr 86, fo. 163. GAV.
- 61 Gemeenteverslag 1858. AGV, inv. nr 451. GAV.
- 62 J. L. Terwen, Het Koninkrijk der Nederlanden, voorgesteld in eene reeks van 136 naar de natuur geteekende gezigten (Gouda, 1858), blz. 238.
- 63 Notulen Burgemeester en Wethouders, 19 mei 1888, AGV, inv. nr 168, fo. 93. GAV.
- 64 Notulen Burgemeester en Wethouders, 2 juni 1888. AGV, inv. nr 168, fo. 104. GAV.
- 65 NAV, notaris A. Knottenbelt, aktenr 1, 2 januari 1884. GAV.
- 66 NAV, notaris A. Knottenbelt, aktenrs 203 en 210, 19 juni 1891. GAV.
- 67 Als noot 60.
- 68 Notulen Gemeenteraad, 29 augustus 1838. AGV, inv. nr 3. GAV.
- 69 Notulen Burgemeester en Wethouders, 13 juni 1884. AGV, inv. nr 164, fo. 570. GAV.
- 70 Notulen Burgemeester en Wethouders, 2 mei 1885. AGV, inv. nr 165, fo. 387. GAV.
- 71 Notulen Burgemeester en Wethouders, 2 mei 1885. AGV, inv. nr 165, fo. 387. GAV.
- 72 Nieuwe Vlaardingsche Courant (=NVC), 27 juli 1904.
- 73 Gemeenteverslag 1904. AGV, inv. nr 538. GAV.
- 74 Archief van de Gemeentelijke Archiefdienst Vlaardingen, correspondentie 1925, nr 8. 10, 31 maart 1925. GAV.
- 75 Archief van de Gemeentelijke Archiefdienst Vlaardingen, correspondentie 1925, nr 8. 34, 10 november 1925. GAV.
- 76 Notulen Gemeenteraad, 22 april 1925. AGV, inv. nr 58, blz. 108. GAV.
- 77 Akte van erfpacht, 6 november 1848. AGV, inv. nr 16, fo. 196. GAV.

- 78 Uitgaande stukken Burgemeester en Wethouders, 25 februari 1851. AGV, inv. nr 480, fo. 79. GAV.
- 79 Thans Westhavenkade.
- 80 Notulen Gemeenteraad, 23 januari 1849. AGV, inv. nr 4, fo. 212. GAV.
- 81 Notulen Gemeenteraad, 16 november 1852. AGV, inv. nr 6, fo. 46 en 51. GAV.
- 82 Als noot 80.
- 83 Als noot 80.
- 84 Rotterdamsch Nieuwsblad, 30 oktober 1934.
- 85 Notulen Gemeenteraad, 30 juli 1860, AGV, inv. nr 8, fo. 90. GAV.
- 86 P. van West, Vlaardingen en Vlaardinger-Ambacht voorheen en thans (Vlaardingen 1910), blz. 132.
- 87 E. T. Eikema en H. A. B. Neleman, Van bloemfabriek tot pelmolen, anderhalve eeuw molenaarsbedrijf tussen Galgkade en Westerhoofd. In: Historisch Jaarboek Vlaardingen 1984 (Vlaardingen 1984), blz. 72.
- 88 Bastiaan Maat, Mijn levensloop, 1853-1911 (Vlaardingen 1982), blz. 33.
- 89 NAV, notaris J. van Stipriaan Luiscius, aktenr 9, 23 januari 1874. GAV.
- 90 Notulen Burgemeester en Wethouders, 10 november 1877. AGV, inv. nr 157, fo. 171. GAV.
- 91 A. Bijl Mz. Beeldverhaal van Vlaardingen (Vlaardingen 1968), deel 3, blz. 8 en 33.
- 92 NVC, 23 april 1985.
- 93 A. Bijl Mz Beeldverhaal van Vlaardingen (Vlaardingen 1977), deel 1, blz. 68. Bijl is de enige die deze molen van Terlaak 'De Zwaluw' noemt.
- 94 Uitgaande stukken, 12 december 1846. Archieven Gemeentebestuur Vlaardinger-Ambacht (=AGVA), inv. nr 164. GAV.
- 95 Ingekomen stukken, 12 januari 1847. AGVA, inv. nr 47. GAV.
- 96 Uitgaande stukken, 14 maart 1856. AGVA, inv. nr 166, fo. 53. GAV.
- 97 Notulen Gemeenteraad. AGVA inv. nr 3 fo. 114. GAV.
- 98 Uitgegeven patentrechten, 1850-1874. AGVA, inv. nr 1413. GAV.
- 99 Familieblad familie Terlaak, 'Simon Terlaak, 1868-1953', blz. 126. GAV.
- 100 Ingekomen stukken, 20 april 1872. AGVA, inv. nr 72, fo. 28. GAV.
- 101 Notulen Gemeenteraad, 20 april 1872. AGVA, inv. nr 4. GAV.
- 102 Als noot 100.
- 103 Als noot 99.
- 104 Kadastrale leggers, 1904, art. nr 1-2569. AGVA, inv. nr 1433, fo. 777/3. GAV.
- 105 Kadastrale leggers, 1904, art. nr 1-2569. AGVA, inv. nr 1433, fo. 777/5. GAV.
- 106 NAV, notaris A. Knottenbelt, aktenr 358, 11 november 1895, GAV.
- 107 Resolutiën van de Vroedschap, 25 januari 1787. ASV, inv. nr 6, fo. 177. GAV.
- 108 NAV, inv. nr 63, aktenr 24, 21 april 1787. GAV.
- 109 Memorieboek van Burgemeesteren, 1725-1795, 12 december 1789. ASV, inv. nr 73, fo. 40. GAV.
- 110 Akte van verpachting/verhuring, 4 februari 1796. ASV inv. nr 342. GAV.
- 111 Akte van verpachting/verhuring, 1783-1795, ASV, inv. nr 81. GAV.
- 112 Notulen van de Municipaliteit, 9 september 1797. ASV, inv. nr 325, fo. 180. GAV.
- 113 Ingekomen en verzonden brieven, 20 september 1797. Archief van Brandmeesters, inv. nr 9. GAV.
- 114 Notulen van de Municipaliteit, 8 september 1797. ASV, inv. nr 325, fo. 179. GAV.
- 115 Als noot 112.
- 116 Stadsrekening 1798. ASV, inv. nr 359. GAV.
- 117 Sprenger van Eijk, a.w., blz. 256.
- 118 Notulen Gemeenteraad, 22 maart 1843. AGV, inv. nr 3, fo. 338. GAV.
- 119 Een 'zetter' is een hoofdamtenaar voor de regeling van de aanslag van belastingen.
- 120 Register van ingekomen bezwaarschriften, adviezen en beslissingen, 1814-1927, 13 december 1843. Archief College van Zetters (=ACZ), inv. nr 1, art. nr 81. GAV.
- 121 Register patentschuldigen 1844/1845. AGV, inv. nr 2416, blz. 18. GAV.
- 122 Als noot 121.
- 123 Als noot 121, blz. 67.
- 124 ACZ, 7 januari 1846, inv. nr 1, art. nr 100. GAV.
- 125 Ingekomen stukken Burgemeester en Wethouders, 26 april 1853. AGV, inv. nr 391, nr 317. GAV.
- 126 Notulen Burgemeester en Wethouders, 19 mei 1860. AGV, inv. nr 140, fo. 45. GAV.
- 127 Gemeenteverslag 1878. AGV, inv. nr 471, fo. 70. GAV.
- 128 NAV, inv. nr 255, aktenr 235, 2 november 1878. GAV.
- 129 NAV, notaris A. Knottenbelt 1879, aktenr 151, 8 augustus 1879. GAV.
- 130 NVC, 11 december 1901.
- 131 NVC, 4 februari 1914.
- 132 Ingekomen stukken, 1 augustus 1914. AGV, inv. nr 996, nr 110. 37. GAV.